Δήμητρα Μυλωνά*

ΑΡΧΑΙΑ ΑΛΙΕΙΑ ΚΑΙ ΑΛΙΕΥΜΑΤΑ ΣΤΟ ΙΟΝΙΟ

Εισαγωγή

Η αλιεία στο Ιόνιο και στις δυτικές ακτές της Ελλάδας κατά την αρχαιότητα είναι ένα θέμα ελάχιστα γνωστό, παρά τον πλούτο των υδάτινων πόρων της περιοχής και την ύπαρξη μαρτυριών για την εκμετάλλευσή τους κατά τους νεότερους χρόνους.

Το θέμα της αλιείας, των αλιευμάτων και της ιχθυοφαγίας της αρχαιότητας μπορούν να προσεγγιστούν με διάφορους τρόπους. Τα κατάλοιπα των ψαριών, τα ψαροκόκκαλα (Εικ. 1), αλλά και τα όστρεα και τα σκληρά τμήματα του σώματος διάφορων θαλάσσιων οργανισμών διατηρούνται στον χρόνο και αποτελούν πολύ κοινά ευρήματα ανασκαφών παράκτιων αρχαιολογικών χώρων. Πρόκειται στις περισσότερες περιπτώσεις για απορρίμματα γευμάτων και σπανιότερα για κατάλοιπα βιοτεχνικών, τελετουργικών ή άλλων δραστηριοτήτων (Wheeler and Jones 1989, Claassen 1998). Αλιευτικά εργαλεία, ειδικά τα τμήματα εκείνα που δεν έχει φθείρει ο χρόνος, για παράδειγμα χάλκινα αγκίστρια, μολύβδινα ή λίθινα βαρίδια διχτυών, βελόνες για το μπάλωμα των διχτυών κ.ά., αποτελούν επίσης άμεσους μάρτυρες αλιευτικών δραστηριοτήτων (π.χ. Powell 1996). Γραπτές πηγές, λογοτεχνικές ή επιγραφικές, δίνουν επίσης πολύτιμες πληροφορίες, άλλοτε γενικής φύσεως κι άλλοτε με γεωγραφική εστίαση (Mylona 2008, 28-30). Τέλος, παραστάσεις στην τέχνη παρέχουν πολύ ενδιαφέρουσα εικονογράφηση των θαλάσσιων διατροφικών πόρων και αλιευτικών πρακτικών (Εικ. 2), αλλά και, μαζί με τις γραπτές πηγές, φωτίζουν όψεις της αλιείας και της ιχθυοφαγίας πέρα από τις βασικές, τεχνολογικές ή διατροφικές (π.χ. Sparkes 1995). Συχνά στην έρευνα συνδράμουν η θαλάσσια βιολογία και οικολογία (Μυλωνά 2001) καθώς και η εθνογραφία και η ανθρωπολογία (Mylona 2008, 67-69, Acheson 1981).

---

* ΙΝΣΤΑΠ – Κέντρο Μελέτης Ανατολικής Κρήτης, dmylona@hotmail.com.

Εικ. 1. Αρχαιολογικά οστά ψαριών από το ιερό του Ποσειδώνα στην Καλαυρεία, Πόρος. Πηγή: Mylona 2015.

Το Ιόνιο πέλαγος χαρακτηρίζεται από μια στενή υφαλοκρηπίδα και μεγάλα βάθη, με επίπεδα αλατότητας και θερμοκρασίας που κυμαίνονται μεταξύ αυτών της δυτικής και ανατολικής Μεσογείου (Souvermezoglou κ.ά. 1999). Τα βάθη μειώνονται αισθητά κατά τόπους, ειδικά στην ανατολική πλευρά των νησιών (Soukisian 2017, fig. 1). Η πανίδα του Ιονίου περιλαμβάνει εκτός από μεσογειακά είδη και διάφορα είδη του Ατλαντικού, αλλά όχι κάποια από τα τροπικά ή υποτροπικά είδη της ανατολικής Μεσογείου (Papakonstantinou 1988, 17).[1] Η παραγωγικότητα είναι ανομοιόμορφη και επηρεάζεται από τοπικές συνθήκες. Υδροβιότοποι και λιμνοθάλασσες, τόσο στις ακτές της ηπειρωτικής Ελλάδας και της γειτονικής Αλβανίας όσο και στα ίδια τα Ιόνια

1. Στη συζήτηση αυτή δεν λαμβάνονται υπόψη οι λεσεψιανοί μετανάστες, τα είδη των ψαριών που εισήλθαν στη Μεσόγειο τα τελευταία χρόνια, κυρίως μέσω της διώρυγας του Σουέζ.

Εικ. 2. Ιχθυοπινάκιο από την Καμπανία, 350-340 π.Χ., Εθνική Πινακοθήκη, Βικτώρια, Μελβούρνη. Πηγή: https://www.ngv.vic.gov.au/explore/collection/work/431/ (επίσκεψη 23/12/2019).

νησιά, στηρίζουν (ή μάλλον στήριζαν στο παρελθόν, πριν την υποβάθμισή τους λόγω ανθρώπινων επεμβάσεων) πλούσια αλιευτική δραστηριότητα (ενδεικτικά, Heliotis 1988, για Βουθρωτό: Peja κ.ά. 1996, για τις ακτές της Ηπείρου και της Στερεάς Ελλάδας: Zalidis & Mantzavelas 1996, για τα Ιόνια νησιά: Paragamian κ.ά. 2014).

Τα δημοσιευμένα στοιχεία για την αλιεία στην αρχαιότητα στην περιοχή του Ιονίου πελάγους είναι περιορισμένα, αντανακλώντας την κυρίαρχη μέχρι πρότινος τάση στην ελληνική και γενικότερα μεσογειακή αρχαιολογία. Αφ' ενός η αντίληψη ότι στον ελλαδικό χώρο η αλιεία ήταν, εκ των πραγμάτων, πάντοτε μικρής σημασίας οικονομική δραστηριότητα και αφετέρου η περιορισμένη εφαρμογή ειδικών τεχνικών πεδίου (π.χ. επίπλευση – Εικ. 3) για τη συλλογή των οστών ψαριών δημιούργησαν ένα μεθοδολογικό και θεωρητικό πλαίσιο που αποθάρρυνε τη συλλογή, ανάλυση και δημοσίευση τέτοιων στοι-

Εικ. 3. Επίπλευση από τον Ε. Θέου (Δ. Μυλωνά).

χείων (αναλυτικά στο Mylona 2008, 5-15). Καθώς η τάση αυτή σταδιακά υποχωρεί, η συγκέντρωση των διαθέσιμων στοιχείων από τα Ιόνια νησιά και την απέναντί τους ηπειρωτική ακτή, που επιχειρείται εδώ, αποτελεί το πρώτο βήμα στην ανάπτυξη της σχετικής έρευνας.

Αρχαιολογικές μαρτυρίες για την αλιεία και την ιχθυοφαγία στην περιοχή του Ιονίου κατά την Προϊστορική περίοδο

Οι πρώτες μαρτυρίες για μεγάλης κλίμακας εκμετάλλευση των αλιευτικών πόρων χρονολογούνται στη Μεσολιθική εποχή (9η-7η χιλιετία π.Χ.), την τελευταία περίοδο πριν την υιοθέτηση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Την περίοδο αυτή φαίνεται να συντελείται μια έκρηξη στον θαλάσσιο πλούτο (Mylona 2016). Αν και στην προηγούμενη Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδο, στις ακτές της Μεσογείου το ψάρεμα και η οστρεοσυλλογή δεν ήταν άγνωστα (π.χ. Σπήλαιο Φράχθι, για Ελλάδα: Stiner & Munro 2011, για άλλες θέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο: van Neer κ.ά. 2005) στη Μεσολιθική περίοδο επήλθε μια τεράστια αλλαγή ως προς την έντασή τους. Το λειώσιμο των πάγων και η συνεπαγόμενη αυξημένη εκροή πολλών ποταμών φαίνεται ότι όχι μόνο ανύψωσαν τη στάθμη της θάλασσας καλύπτοντας μεγάλες παράκτιες εκτάσεις (van Andel & Shackleton 1982, Galanidou & Perlès 2003, Galanidou 2014), αλλά αύξησαν και τα διαθέσιμα θρεπτικά στοιχεία στη θάλασσα και την παραγωγικότητά της.

Στην περίοδο αυτή άρχισε να κατοικείται ένας παράκτιος οικισμός στη θέση Canal d'Amour στο σημερινό Σιδάρι, στη βόρεια Κέρκυρα. Οι ανασκαφές από τον Αύγουστο Σορδίνα, στη δεκαετία του 1970, αποκάλυψαν την ύπαρξη ενός οστρεοσωρού, μιας συσσώρευση από πουρλίδες (*Cerastoderma edule*), ανάμεικτες με στάχτες και λίθινα εργαλεία (Sordinas 2003). Αντιπροσωπεύουν προφανώς απορρίμματα γευμάτων μιας ομάδας τροφοσυλλεκτών, η οποία συνέλεγε όστρεα που αφθονούν σε λασπώδεις, αμμώδεις ακτές με ρηχά ήρεμα νερά. Νεότερες έρευνες στο σημείο, η εκτενής εφαρμογή της τεχνικής της επίπλευσης και η μελέτη των βιο-αρχαιολογικών καταλοίπων παρέχουν επιπλέον στοιχεία. Πιστοποιούν την πρόσκτηση κατά την εποχή αυτή μεγάλου εύρους θαλάσσιων οργανισμών, πέραν των πουρλίδων, συμπεριλαμβανομένων και διάφορων ειδών ψαριών (Guilaine 2007).

Η εστίαση στη θάλασσα και τους διατροφικούς της πόρους φαίνεται να ήταν κοινό χαρακτηριστικό αυτή την εποχή πολλών παράκτιων οικισμών σ' ολόκληρη τη Μεσόγειο. Στο σπήλαιο Vela Spila στην Κροατία, βορειότερα στην Αδριατική, έχουν αποκαλυφθεί μεγάλες ποσότητες οστών ψαριών, απορρίμμα-

Εικ. 4. Μεσολιθικά οστέινα αγκίστρια από το σπήλαιο του Κύκλωπα στα Γιούρα. Πηγή: Mylona 2014.

τα Μεσολιθικών γευμάτων. Μεταξύ των ειδών που αλιεύονταν, έχουν αναγνωριστεί παράκτια είδη (Muraenidae/Congridae – σμέρνα/μουγγρί, *Dentex* sp. – συναγρίδα, *Pagellus erythrinus* – λυθρίνι, *Salpa salpa* – σάλπα, *Spondyliosoma cantharus* – σκαθάρι, *Labrus* sp. – χειλού, *Scorpaena* sp. – σκορπίνα, *Mullus* sp. –μπαρμπούνι/κουτσομούρα), μεταναστευτικά, εποχιακά ψάρια (*Thynnus thunnus* – τόνος, *Euthynnus alletteratus* – τονάκι, *Scomber japonicas* – κολιός, *Belone belone* – ζαργάνα), και ευρύαλα ψάρια που ζουν σε λιμνοθάλασσες και εκβολές ποταμών (*Sparus aurata* – τσιπούρα, *Lisa aurata* – μυξινάρι). Παρατηρείται ευρεία εκμετάλλευση των θαλάσσιων πόρων, και μάλιστα υπάρχουν ενδείξεις και για μεταποίηση ψαριών (Rainsford, O' Connor & Miracle 2014).

Η ίδια εικόνα αναδύεται σε διάφορες τοποθεσίες. Στο Αιγαίο, στο Σπήλαιο του Κύκλωπα (Εικ. 4), στο σπήλαιο Φράγχθι και στον Μαρουλά Κύθνου συλλέγονταν θαλάσσια μαλάκια και αλιεύονταν, επιλεκτικά και οργανωμένα, διάφορα είδη ψαριών, παράκτια, ευρύαλα[2] και μεταναστευτικά, κάποια εκ των οποίων μεταποιούνταν (αποξηραμένα ή παστά). Στην Κύπρο, σε μια Με-

2. Ευρύαλα είναι τα ψάρια που αντέχουν σε μεγάλες μεταβολές της αλατότητας του νερού. Η παρουσία τους συνδέεται με εκβολές ποταμών και λιμνοθάλασσες.

σολιθική θέση στο Ακρωτήριο του Αποστόλου Ανδρέα Κάστρου εντοπίστηκαν ίχνη εντατικής αλιείας και μεταποίησης ροφών, ενώ το μοτίβο της εντατικής αλιείας και μεταποίησης επαναλαμβάνεται και στη Σικελία, στο σπήλαιο Grotta del Uzzo και αλλού (Mylona 2016, με βιβλιογραφία). Φαίνεται ότι η έκρηξη στην αλιεία και στην οστρεοσυλλογή αυτής της εποχής είναι μέρος ενός μεγαλύτερου φαινομένου εξοικείωσης των μεσολιθικών κατοίκων της Μεσογείου με τη θάλασσα (Ammerman & Davis 2013).

Επιπλέον ενδείξεις για την αλιεία στην περιοχή των Ιονίων νήσων εντοπίστηκαν στο σπήλαιο της Δράκαινας στην Κεφαλονιά, σε στρώματα που χρονολογούνται στη 5η χιλιετία και αργότερα (Stratouli 2007, «Drakaina Cave»). Κατά την περίοδο αυτή, τη Νεολιθική, το κυνήγι, η τροφοσυλλογή και η αλιεία της προηγούμενης περιόδου αντικαταστάθηκαν σε μεγάλο βαθμό από τη γεωργία και την κτηνοτροφία (Perlès 2001). Παρατηρείται διχογνωμία στην έρευνα σχετικά με τη σημασία των θαλάσσιων πόρων στη Νεολιθική διατροφή. Η κυρίαρχη άποψη υποστηρίζει ότι από τη Νεολιθική περίοδο η αλιεία υποβιβάστηκε σε μια ελάσσονος σημασίας οικονομική δραστηριότητα που είτε παρείχε κάποια ποικιλία στη διατροφή, η οποία βασιζόταν κυρίως στα δημητριακά, είτε αποτελούσε μια πηγή τροφής έκτακτης ανάγκης για τις περιπτώσεις που αποτύγχαναν οι γεωργικοί και κτηνοτροφικοί πόροι. Πρόσφατες έρευνες μετριάζουν την άποψη αυτή και τονίζουν τη σημασία των τοπικών συνθηκών, παρέχοντας στοιχεία για Νεολιθικές κοινότητες που συνέχισαν να εκμεταλλεύονται εντατικά τα πλούσια υδάτινα περιβάλλοντα της περιοχής τους (για τον ελλαδικό χώρο Mylona 2016 με εκτενή βιβλιογραφία, για τις ανατολικές ακτές της Ιταλικής χερσονήσου Lelli κ.ά. 2012). Στο σπήλαιο της Δράκαινας βρέθηκαν ίχνη αλιευτικών και οστρεοσυλλεκτικών δραστηριοτήτων μικρής κλίμακας (Stratouli κ.ά. 2014). Συνολικά εντοπίστηκαν λιγότερα από 1.000 θαλάσσια όστρεα, απ' όλα τα αρχαιολογικά στρώματα. Αυτά είναι κυρίως πεταλίδες (*Patella* sp.), τρόχοι (*Phorcus* sp.) και μύδια (*Mytilus* sp.), όλα είδη που συλλέγονται από βραχώδεις ακτές και ρηχά νερά. Τα ψάρια είναι σπανιότατα, έχουν βρεθεί ελάχιστα οστά από τονάκι (*Euthynnus alletteratus*), ροφό (*Epinephelus* sp.) και μελανούρι (*Oblada melanura*). Μάλιστα, σε ορισμένες φάσεις, τα κοχύλια συλλέγονταν περισσότερο για λόγους αισθητικής παρά για τροφή. Κάποια απ' αυτά είχαν μετατραπεί σε κοσμήματα (Θεοδωροπούλου 2009, Stratouli κ.ά. 2014, Εικ. 5). Τα συγκεκριμένα ευρήματα μαρτυρούν ευκαιριακή μόνο χρήση των θαλάσσιων πόρων.

Στην Εποχή του Χαλκού, την περίοδο που δημιουργήθηκαν τόσο στην περιοχή του Ιονίου όσο και στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο σύνθετες κοινωνικές

Εικ. 5. Χάντρες από *Dentalium* sp., από το σπήλαιο της Δράκαινας. Πηγή: http://www.drakainacave.gr/index.php?option=com_morfeoshow&task=view&gallery=8&Itemid=67&lang=el.

δομές και οικονομία, οι μαρτυρίες που έχουμε στη διάθεσή μας για την αλιεία είναι ελάχιστες. Στην 3η χιλιετία και στην αρχή της Εποχής του Χαλκού χρονολογούνται οι ταφικοί τύμβοι στο Στενό Λευκάδας. Οι τύμβοι αποτελούνται από μια πέτρινη κυκλική βάση, στο κέντρο της οποίας θαβόταν ο κύριος νεκρός, και από ένα σωρό με χώμα που κάλυπτε τη βάση. Οι νεκροί συνοδεύονταν από πλούσια κτερίσματα, συχνά χρυσά. Μέσα στο χώμα ενός από τους τύμβους βρέθηκε κι ένα χάλκινο αγκίστρι με μήκος πάνω από 4 εκατοστά (Hammond 1974). Το συγκεκριμένο εύρημα, από μόνο του, απλώς υποδηλώνει την άσκηση παράκτιας αλιείας στη Λευκάδα στην 3η χιλιετία. Το σημείο εύρεσής του, ωστόσο, πάνω σ' ένα τάφο, προσδίδει στο εύρημα μια πιο προσωπική διάσταση, υπονοώντας ίσως το ενδιαφέρον του νεκρού ή ενός προσκυνητή του τάφου για το ψάρεμα. Η ένταξη της θάλασσας, των θαλάσσιων οργανισμών και της αλιείας στον κόσμο του υπερβατικού (Εικ. 6), του θρησκευτικού αλλά και του κοινωνικού συμβολισμού μαρτυρείται κατά την Εποχή του Χαλκού σε πολλές περιοχές του ελλαδικού χώρου. Τα Ιόνια νησιά ίσως να συμμετείχαν σ' αυτή την κοινή δραστηριότητα (Mylona 2000, υπό εκτύπωση).

Εικ. 6. Σχεδιαστική απόδοση σφραγίδας από το Ιδαίον Άντρον που παριστά γυναίκα που χρησιμοποιεί ένα θαλάσσιο τρίτωνα σε τελετουργικό περιβάλλον, 1450-1300 π.Χ.
Πηγή: CMS-II,3-007-1, https://arachne.uni-koeln.de/browser/index.php?view[layout]=siegel_item&objektsiegel[item]=6&objektsiegel[thumb_item]=0 (επίσκεψη 20/12/2019).

Η αλιεία στα Ιόνιο νησιά κατά τους Ιστορικούς χρόνους

Τα στοιχεία για την αλιεία στα Ιόνια νησιά κατά τους Ιστορικούς χρόνους προέρχονται από διάφορες πηγές, αλλά είναι αρκετά αποσπασματικά. Ανασκαφές στην πόλη της Κέρκυρας, για παράδειγμα, έφεραν στο φως αλιευτικά εργαλεία, όστρεα (κυρίως πουρλιδες – *Cerasoderma glaucum*, καρτσίνες – *Cerithium vulgatum* και πορφύρες – *Hexaplex trunculus/Bolinus brandaris*) και οστά ψαριών που χρονολογούνται στην Αρχαϊκή, Κλασική και Ελληνιστική εποχή. Ωστόσο, καθώς οι πληροφορίες είναι συνοπτικές και προέρχονται από προκαταρκτικές αναφορές, χωρίς λεπτομέρειες ούτε ως προς το υλικό, ούτε ως προς την ακριβή χρονολόγηση, δεν κατανοούμε πλήρως τον χαρακτήρα, την ένταση και τη σημασία της αλιείας την περίοδο αυτή (Πρέκα-Αλεξανδρή 2010, 13-14, Μεταλληνού 2005, 554). Παρόμοια ευρήματα εντοπίζονται αναμφίβολα και σε άλλες ανασκαφές στα Ιόνια νησιά.

Μια ιστορική πηγή της Ρωμαϊκής περιόδου παρέχει περισσότερες πληροφορίες, τουλάχιστον για ένα είδος αλιείας στην Κέρκυρα. Ο Παυσανίας (110-180 μ.Χ.), στο έργο του *Ελλάδος Περιήγησις* (Παπαχατζής, 1963-1967), διηγείται ότι γύρω στο 500 π.Χ. ένας ταύρος στην Κέρκυρα άφηνε κατ' επανάληψη τις αγελάδες του κοπαδιού του και πήγαινε στην ακτή μουγκρίζοντας επίμονα. Ο βοσκός τον ακολούθησε και διαπίστωσε ότι ένα τεράστιο κοπάδι τόνων βρίσκονταν στη θάλασσα. Ενημέρωσε τους συμπολίτες του, που προσπάθησαν να πιάσουν τα ψάρια. Καθώς οι προσπάθειές τους δεν έφερναν αποτέλεσμα, έστειλαν αντιπρόσωπο στο μαντείο των Δελφών, για να μάθουν τι πρέπει να κάνουν. Το μαντείο ζήτησε να προσφέρουν ένα ταύρο ως θυσία στον Ποσειδώνα. Οι Κερκυραίοι το έπραξαν και έπιασαν πολλούς τόνους. Η ψαριά ήταν τόσο πλούσια, που με ένα μέρος από τα κέρδη τους αφιέρωσαν ένα χάλκινο άγαλμα ταύρου σε μεγάλο μέγεθος στο μαντείο των Δελφών (Purcell 1995, 139). Το γλυπτό ήταν έργο του Θεοπρόπου από την Αίγινα (Παυσανίας Χ. 9.3-4). Από το άγαλμα αυτό διασώθηκε η βάση του (Bommelaer 2015, 126-127, με βιβλιογραφία).

Το κείμενο αυτό, σε πρώτο επίπεδο, μαρτυρεί την εκμετάλλευση των πλούσιων κοπαδιών μεταναστευτικών ψαριών, και ιδιαίτερα των τόνων, στην Κέρκυρα των αρχών της Κλασικής εποχής. Σε δεύτερο επίπεδο, ωστόσο, μπορούμε να υποθέσουμε ότι στην περιοχή γίνονταν κάποιου είδους μεταποίηση ψαριών. Σε περιόδους χωρίς ψυγεία, τεράστιες ψαριές, σαν αυτή που περιγράφεται εδώ, δεν ήταν στην πραγματικότητα ευλογία ή πηγή κέρδους, αν δεν υπήρχε στην περιοχή μια μεγάλη αγορά για να διοχετευτούν τα ψάρια άμεσα, σε πολύ σύντομο διάστημα, όσο αυτά διατηρούνταν φρέσκα (Lytle 2018). Το πρόβλημα αντιμετωπιζόταν σε ένα βαθμό στην αρχαία Ελλάδα με περιπλανώμενους ιχθυοπώλες που μετέφεραν ψάρια σε αγορές μακριά από την ακτή (Εικ. 7). Οι ποσότητες αυτές όμως δεν μπορούσε παρά να ήταν μικρές (Mylona 2008, 75-86). Οι Κερκυραίοι, ωστόσο, σύμφωνα με την ιστορική μαρτυρία, είχαν μεγάλα κέρδη από τη συγκεκριμένη ψαριά. Είναι πιθανόν τα κέρδη να προήλθαν από κάποια επιχείρηση μεταποίησης ψαριών, παστώματος ή παραγωγής σάλτσας ψαριού, του περίφημου «γάρου». Τέτοιες εγκαταστάσεις μαρτυρούνται αρχαιολογικά στη νότια Ιταλία και Σικελία, όπου έχουν τη μορφή κυκλικών ή ορθογώνιων δεξαμενών που βρίσκονται σε συστάδες και συνήθως αποτελούν τμήμα ευρύτερων οικοδομικών συγκροτημάτων, ή, ακόμη, έχουν τη μορφή ειδικών αγγείων (π.χ. dolia). Στον ελλαδικό χώρο η μεταποίηση ψαριών μαρτυρείται από γραπτές πηγές αλλά δεν έχουν εντοπιστεί ακόμη αρχαιολογικά ίχνη αντίστοιχων εργαστηρίων (Mylona & Nicholson 2018). Την

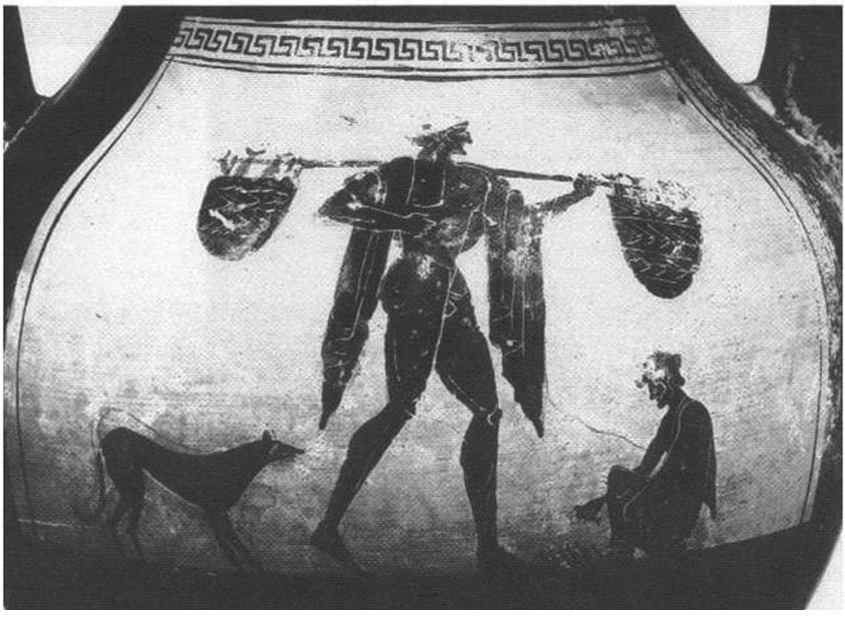

Εικ. 7. Μετακινούμενοι ιχθυοπώλες. Μελανόμορφος αμφορέας της Ομάδας του Υποβιβάζοντος. Βερολίνο, Antikenmuseum, αριθ. 4860. Άγνωστης προέλευσης, 510 π.Χ. (Χατζηδημητρίου 2005, 222-223).

Εικ. 8. Εισαγόμενος αμφορέας που περιείχε κομμάτια παστού τόνου από το *Κτήριο των Φοινικικών Αμφορέων* στην αρχαία Κόρινθο (5ος αι. π.Χ.). Το αγγείο και το περιεχόμενο είχαν εισαχθεί από τις δυτικές ακτές του Μαρόκου. Πηγή: https://www.corinth-museum.gr/en/collection-item/amphora-containing-salted-fish/ (επίσκεψη 20/12/2019).

ίδια περίπου περίοδο, στην Κόρινθο, την πόλη με την πολύ έντονη εμπλοκή στις υποθέσεις της Κέρκυρας, σ' ένα κτήριο της αγοράς, το λεγόμενο *Κτήριο των Φοινικικών Αμφορέων*, εισάγονταν αμφορείς με παστούς τόνους και τσιπούρες (Εικ. 8), που παράγονταν στις ατλαντικές ακτές του Μαρόκου κι έφτα-

ναν ώς την Κόρινθο μέσω των διαδρομών του θαλάσσιου εμπορίου (Mylona 2008, 86-89, με βιβλιογραφία, Sáez-Romero & Theodoropoulou, υπό δημοσίευση). Είναι πιθανό παρόμοια προϊόντα να παράγονταν και στα Ιόνια νησιά.

Στην αναζήτηση της αρχαίας αλιείας στα νησιά του Ιονίου θα πρέπει να λάβουμε υπόψη και τις μαρτυρίες από τις απέναντι, και κατά τόπους πολύ κοντινές, ηπειρωτικές ακτές του ελλαδικού χώρου και των γειτονικών περιοχών. Ελάχιστες γραπτές και αρχαιολογικές πηγές του 4ου αιώνα π.Χ. μαρτυρούν τη σημασία της παράκτιας αλιείας αλλά και την εκμετάλλευση των πλούσιων αλιευτικών πεδίων των λιμνοθαλασσών στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου. Σε ανασκαφές στην αρχαία Κασσώπη, στο παρελθόν πιο κοντά στην ακτή απ' ό,τι σήμερα, βρέθηκαν οστά από τόνο (*Thynnus thunnus*), τονάκι (*Euthynnus alletteratus*), λαβράκι (*Dicentrarchus labrax*), κέφαλο (*Mugilidae*), ροφό (*Epinephelus* sp.), ένα ελασματοβράγχιο (σκυλόψαρο ή καρχαρία) αλλά και θαλάσσια μαλάκια (Boessneck 1994). Ο Αμβρακικός κόλπος αναφέρεται και από τον Αρχέστρατο, έμπορο και καλοφαγά των μέσων του 4ου αιώνα π.Χ., στο ποίημά του *Ηδηπάθεια*. Ο Αρχέστρατος, που ταξίδευε σε λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου και γευόταν ό,τι εκλεκτό είχαν να προσφέρουν (Wilkins & Hill 1994), θεωρούσε ότι ο Αμβρακικός έβγαζε εξαιρετικής ποιότητας λαβράκια, κρανιούς και τον αινιγματικό κάπρο (απόσπασμα σώζεται στο έργο *Δειπνοσοφιστές* του Αθήναιου, βιβλίο 7, κεφ. 72, Olson & Sens, 2009).

Αρχαιολογικές ανασκαφές στην Κασσώπη καθώς και στην περιοχή της Νικόπολης και της Δωδώνης στα βόρεια, παρέχουν στοιχεία και για την εκμετάλλευση των θαλάσσιων πόρων για βιομηχανική χρήση κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο, ειδικά για την παραγωγή πορφυρής βαφής. Η πορφύρα, βαφή ανεξίτηλη και με μεγάλο εύρος αποχρώσεων, ήταν ένα πολύτιμο και φορτισμένο με συμβολισμούς προϊόν (Μοάτσος 1932). Παραγόταν από ορισμένα είδη θαλάσσιων μαλακίων, ειδικά από τα *Hexaplex trunculus*, *Bolinus brandaris* και *Stramonita haemastoma*. Οι πληροφορίες γι' αυτό το ζήτημα είναι και σ' αυτές τις περιπτώσεις περιορισμένες (ενδεικτικά για Κασσώπη: Σαρικάκης 1966, 209, για Δωδώνη: Δάκαρης 1969, 31, για περιοχή Νικόπολης: Wiceman, Ζάχος & Κεφαλλωνίτου 1993, 310).

Πιο πλούσιες είναι οι αρχαιολογικές μαρτυρίες (οστά ψαριών, όστρεα και αλιευτικά εργαλεία) για την αλιεία και πιθανόν για τη μεταποίηση οστρέων, και ειδικά μυδιών, στο Βουθρωτό, σήμερα στην Αλβανία, απέναντι από τη βόρεια Κέρκυρα (ενδεικτικά, Bowden κ.ά. 2002). Οι αλιευτικές δραστηριότητες στον χώρο αυτό φαίνεται ότι συνεχίστηκαν και στη Βυζαντινή και σε νεότερες εποχές (Powell & Mylona 2005, Greenslade & Hodges 2013, 12).

Αντί επιλόγου

Τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας σχετικά με την αλιεία, τα αλιεύματα και την ιχθυοφαγία στην περιοχή των Ιόνιων νησιών κατά την αρχαιότητα, είναι προς το παρόν περιορισμένα και σποραδικά, τόσο στον χώρο όσο και στον χρόνο. Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για σύντομες αναφορές που υπαινίσσονται ένα πλούτο δεδομένων, τα οποία είτε δεν έχουν ακόμη αποκαλυφθεί πλήρως είτε δεν έχουν μελετηθεί και δημοσιευθεί. Αυτό που γίνεται σαφές με την επισκόπηση που επιχειρήθηκε εδώ, είναι ότι η εκμετάλλευση των θαλάσσιων πόρων της περιοχής έχει διαχρονικότητα και ήταν πολύπλευρη: εστίαζε σε ποικίλα αλιευτικά πεδία, εφάρμοζε διάφορες τεχνικές και αξιοποιούσε τους αλιευτικούς πόρους όχι μόνο πρωτογενώς αλλά και στον τομέα της μεταποίησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

Acheson, J. M., 1981. «Anthropology of fishing», *Annual Review of Anthropology*, 10(1), σ. 275-316.

Ammerman, A. & Davis T., 2013. *Island Archaeology and the Origins of Seafaring in the eastern Mediterranean*, ειδικός τόμος του *Journal of Eurasian Prehistory*, 10.

Boessneck, J., 1994. «Zooarchäologische Ergebnisse an den Tierknochen– und Molluskenfunden», στο W. Hoepfner & E.-L. Schwandner (επιμ.), *Haus und Stadt im Klassischen Griechenland*, München: Deutscher Kunstverlag, σ. 175-179.

Bommelaer, J. F., 1991. *Guide de Delphes*, Paris: École Française d'Athènes.

Bowden, W., Hodges, R., Lako, K., Bescoby, D., Crowson, A., Gilkes, O., Martin, S., Mitchell, J., Përzhita, L. & Reynolds, P., 2002. «Roman and late-antique Butrint: excavations and survey 2000-2001», *Journal of Roman Archaeology*, 15, σ. 199-229.

Claassen, C., 1998. *Shells*, Cambridge: Cambridge University Press.

«Drakaina Cave, Kephalonia, Greece. Twenty years of archaeological research at a Neolithic site», 2019-2013. http://www.drakainacave.gr/index.php?lang=el (επίσκεψη 20/12/2019).

Galanidou, N. & Perlès, C., 2003. *The Greek Mesolithic. Problems and perspectives*, London: British School at Athens.

Galanidou, N., 2014. «Advances in the Palaeolithic and Mesolithic archaeology of Greece for the new millennium», *Pharos*, 20(1), σ. 1-40.

Greenslade, S. & Hodges, R., 2013. «The aristocratic oikos on the Vrina Plain, Butrint c. AD 830-1200», *Byzantine and Modern Greek Studies*, 37(1), σ. 1-19.

Guilaine, J., 2007. «Les enjeux de Sidari», στο Γ. Αρβανίτου (επιμ.), *Προϊστορική Κέρκυρα και ο ευρύτερος περίγυρός της. Προβλήματα – προοπτικές. Πρακτικά ημερίδας τιμητικής στον Αύγουστο Σορδίνα, Κέρκυρα, 17 Δεκεμβρίου 2004*, Κέρκυρα: Υπουργείο Πολιτισμού, σ. 91-96.

Hammond, N. G. L., 1974. «The tumulus-burials of Leucas and their connections in the Balkans and Northern Greece», *Annual of the British School at Athens*, 69, σ. 129-144.

Heliotis, F. D., 1988. «An inventory and review of the wetland resources of Greece», *Wetlands*, 8(1), σ. 15-31.

Lelli, R., Allen, R., Biondi, G., Calattini, M., Barbaro, C. C., Gorgoglione, M. A., Manfredini, A., Martínez-Labarge, C., Radina, F., Silvestrini, M., Tozzi, C., Rickards, O. & Craig, O. E., 2012. «Examining dietary variability of the earliest farmers of South-Eastern Italy», *American Journal of Physical Anthropology*, 149(3), σ. 380-390.

Lytle, E., 2018. «The economics of saltfish production in the Aegean during the Classical and Hellenistic periods», στο D. Mylona & R. Nicholson (επιμ.), *Bountiful Sea: Fish processing and consumption in Mediterranean antiquity*, Journal of Maritime Archaeology, 14(3), σ. 407-418.

Mylona, D., 2000. «Representations of fish and fishermen on the Thera Wall Paintings in light of the fish bone evidence», στο S. Sherrat, (επιμ.), *International Symposium the Wall Paintings of Thera, Thera 30th August – 4th September 1997*, London: Thera Foundation, σ. 561-567.

Mylona, D., 2008. *Eating Fish in Greece from 500 BC to AD 700. A story of impoverished fishermen of lavish fish banquets?*, BAR International Series 1754, Oxford: Archaeopress.

Mylona, D., 2014. «Aquatic animal resources in Prehistoric Aegean, Greece», *Journal of Biological Research-Thessaloniki*, 21(1), σ. 2-11.

Mylona, D., 2015. «From the archaeological fish bones to the ancient fishermen: views from the Sanctuary of Poseidon at Kalaureia», στο D. Haggis & C. Antonaccio (επιμ.), *Classical Archaeology in Context. Theory and practice in excavation in the Greek World*, Berlin: Walter de Gruyer, σ. 385-417.

Mylona, D., 2016. «Fish and seafood consumption in the Aegean: variations on a theme», στο T. Bekker-Nielsen & R. Gertwagen (επιμ.), *The Inland Seas: Towards an Ecohistory of the Mediterranean*, Stuttgard: Franz Steiner Publishers, σ. 57-84.

Mylona, D. (υπό έκδοση). «Marine resources and coastal communities in the Late Bronze Age Southern Aegean: a seascape approach», *AJA* 214.2.

Mylona, D. & Nicholson, R. (επιμ.), *Bountiful Sea: Fish processing and consumption in Mediterranean antiquity*, ειδικό τεύχος του *Journal of Maritime Archaeology*, 14(3).

Olson, S. D., 2009 (μεταφραση και επιμέλεια). Athenaeus. *The Learned Banqueters, Volume V: Books 10.420e-11*, Loeb Classical Library 274, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Papakonstantinou, C., 1988, *Check-list of Marine Species of Greece*, Fauna Greciae IV, Athens: National Center for Marine Research – Hellenic Zoological Society.

Paragamian, K., Giannakakis, T., Georgiadis, N., Poursanidis, D., Kardamaki, A., Catsa-

dorakis, G., Vrettou, F., Chasiotis, G., Liarikos, C., Nantsou, T. & Christopoulou, I., 2014. *Greek Island Wetlands and the WWF Greece's Initiative*. 8th European Ramsar Meeting, Kufstein-Austria, 20-24 October 2014, poster, https://www.researchgate.net/publication/328265700_Greek_island_wetlands_and_the_WWF_Greece's_initiative (επίσκεψη 16/12/2019).

Peja, N., Vaso, A., Miho, A., Rakaj, N. & Crivelli, A. J., 1996. «Characteristics of Albanian lagoons and their fisheries», *Fisheries Research*, 27(4), σ. 215-225.

Perlès, C., 2001. *The Early Neolithic in Greece: the first farming communities in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.

Powell, A. & Mylona, D., 2005. «The faunal remains», στο R. Hodges, W. Bowden, K. Lako, R. & D. Andrews (επιμ.) *Byzantine Butrint: Excavations and Surveys 1994-1999*, Oxford: Oxbow Books, σ. 305-320.

Powell, J., 1996. *Fishing in the Prehistoric Aegean*, Jonsered: Coronet Books.

Purcell, N., 1995. «Eating fish. The paradoxes of seafood», στο J. Wilkins, D. Harvey & M. Dobson (επιμ.), *Food in Antiquity*, Exeter: University of Exeter Press, σ. 132-149.

Rainsford, C., O'Connor, T. & Miracle, P., 2014. «Fishing in the Adriatic at the Mesolithic-Neolithic transition: Evidence from Vela Spila, Croatia», *Environmental Archaeology*, 19(3), σ. 311-320.

Sáez-Romero A. & Theodoropoulou T. (υπό έκδοση). «Salting and consuming fish in the Classical Mediterranean. A review of the archaeological evidence from the Punic Amphora Building (Corinth, Greece)», στο D. Bernal-Casasola, M. Bonifay & A. Pecci, (επιμ.), *Roman Amphorae Contents. Refecting on maritime trade of foodstufs in antiquity. Proceedings of an international interactive conference in honour of Miguel Beltrán Lloris, 5-7 October 2015, Universidad de Cádiz*, Oxford: Archaeopress.

Sordinas, A., 2003. «The "Sidarian": Maritime Mesolithic non-geometric microliths in western Greece», στο N. Galanidou & C. Perlès (επιμ.), *The Greek Mesolithic. Problems and perspectives*, London: British School at Athens, σ. 89-97.

Soukissian, T., Papadopoulos, A., Skrimizeas, P., Karathanasi, F., Axaopoulos, P., Avgoustoglou, E., Kyriakidou, H., Tsalis, C., Voudouri, A., Gofa, F. & Katsafados, P., 2017. «Assessment of offshore wind power potential in the Aegean and Ionian Seas based on high-resolution hindcast model results», *AIMS Energy* 5(2), σ. 268-289.

Souvermezoglou, E., Krasakopoulou, E., & Pavlidou, A., 1999. «Temporal variability in oxygen and nutrient concentrations in the southern Aegean Sea and in the Straits of the Cretan Arc.», *Progress in Oceanography*, 44 (4), σ. 573-600.

Sparkes, B. A., 1995. «A pretty kettle of fish», στο J. Wilkins, D. Harvey & M. Dobson (επιμ.), *Food in Antiquity*, Exeter: Liverpool University Press, σ. 150-161.

Stratouli, G., 2007. «Tracing the Ionian Neolithic: The contribution of recent excavations in Drakaina Cave, Poros, Kephalonia», στο Γ. Αρβανίτου (επιμ.), *Προϊστορική Κέρκυρα και ο ευρύτερος περίγυρός της. Προβλήματα – προοπτικές. Πρακτικά ημερίδας τιμητικής στον Αύγουστο Σορδίνα, Κέρκυρα, 17 Δεκεμβρίου 2004*, Κέρκυρα: Υπουργείο Πολιτισμού, σ. 105-126.

Stiner, M. C. & Munro, N. D., 2011. «On the evolution of diet and landscape during the Upper Paleolithic through Mesolithic at Franchthi Cave (Peloponnese, Greece)», *Journal of Human Evolution*, 60(5), σ. 618-636.

Stratouli, G., Sarpaki, A., Ntinou, M., Kotjabopoulou, E., Theodoropoulou, T., Melfos, V., Andreasen, N. H. & Karkanas, P., 2014. «Dialogues between bioarchaeological, geoarcheological and archaeological data: approaches to understanding the Neolithic use of Drakaina Cave, Kephalonia island, western Greece», στο R. Laffineur, F. Rougemont, F. & G. Touchais (επιμ.), *Physis. L'environnement naturel et la relation homme-milieu dans le monde égéen Protohistorique*, Leuven: Peeters, σ. 23-32.

Van Andel, T. & Shackleton, J. C., 1982. «Late Paleolithic and Mesolithic Coastlines of Greece and the Aegean», *Journal of Field Archaeology*, 9(4), σ. 445-454.

Van Neer, W., Zohar, I., & Lernau, O., 2005. «The emergence of fishing communities in the eastern Mediterranean region: a survey of evidence from pre- and protohistoric periods», *Paléorient*, 31(1), σ. 131-157.

Wheeler, A. & Jones, A. K. G., 1989. *Fishes*, Cambridge Manuals in Archaeology, Cambridge: Cambridge University Press.

Wiceman, J., Ζάχος, Κ. & Κεφαλλωνίτου, Κ., 1993. «Ελληνοαμερικάνικο διεπιστημονικό πρόγραμμα επιφανειακών ερευνών στη νότια Ήπειρο», *ΑΔ* 48, Β1-Χρονικά, σ. 309-314.

Wilkins, J. & Hill, S., 1994. *Archestratus: the life of luxury*, Totnes, Devon: Prospect Books.

Zafiropoulos, D., Verriopoulos, G. & Merlini L., 1999. «Geographical distribution of small cetaceans in several Greek coastal areas», *European Research on Cetaceans*, 13, σ. 282-284.

Zalidis, G. C. & Mantzavelas, A. L., 1996. «Inventory of Greek wetlands as natural resources», *Wetlands*, 16(4), σ. 548-556.

Ελληνόγλωσση

Αλεξόπουλος, Δ. & Βάσιου, Α., 1997. *Αλιεύματα και δυνατότητα του Αμβρακικού κόλπου*, πτυχιακή εργασία ΤΕΙ Μεσολογγίου.

Δάκαρης, Σ. Ι., 1969. «Ανασκαφή του Ιερού της Δωδώνης», *ΠΑΕ*, σ. 26-35, Πίν. 38-43.

Θεοδωροπούλου, Τ., 2009. «Οι χρήσεις των υδρόβιων πανίδων στο Σπήλαιο Δράκαινα», http://www.drakainacave.gr/index.php?view=article&id=49%3Atheusesof (επίσκεψη 16/12/2019).

Μεταλληνού, Γ., 2005. «Ανασκαφικές εργασίες, Δήμος Κερκυράιων», *ΑΔ* 60, σ. 551-559.

Μοάτσος, Π. Γ., 1931. *Πορφύρα με δέκα έξ εικόνες*, Αλεξάνδρεια.

Μυλωνά, Δ., 2001. «Ψαράδες, ψάρια και ψαροκόκαλα: εκεί που η αρχαιολογία συναντά την ιχθυολογία», στο *10 Πανελλήνιο Συνέδριο Ιχθυολόγων, Χανία 18-20 Οκτωβρίου 2001*, Χανιά: Υπηρεσίες Αλιείας Χανίων-Ηρακλείου και Ι.ΘΑ.ΒΙ.Κ., σ. 313-316.

Παπαχατζής, Ν. (επιμέλεια και μετάφραση), 1963-1967. *Παυσανίου Περιήγησις*, 5 τόμοι, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Πρέκα-Αλεξανδρή, Κ., 2010. *Οι Αρχαιότητες της Κέρκυρας*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού και Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.

Σαρικάκης, Θ., 1966. «Συμβολή εις την ιστορίαν της Ηπείρου κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους», *Ελληνικά*, 19(2), σ. 193-215.

Χατζηδημητρίου, Α. 2005. *Παραστάσεις εργαστηρίων και εμπορίου στην εικονογραφία των Αρχαϊκών και Κλασσικών Χρόνων*, Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.